

УСТОЙЧИВОСТ НА ОСИГУРЯВАНЕТО С ПРОДОВОЛСТВИЕ - СПЕЦИФИКИ И ПОСЛЕДИЦИ ЗА ПРОДОВОЛСТВЕНАТА СИГУРНОСТ НА БЪЛГАРИЯ

Дарина Русчева

Саша Грозданова

Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките

SUSTAINABILITY OF FOOD SECURITY – SPECIFICS AND CONSEQUENCES FOR THE FOOD SECURITY OF BULGARIA

Darina Ruscheva

Sasha Grozdanova

Economic Research Institute at Bulgarian Academy of Science

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.203>

Резюме

В доклада устойчивостта на осигуряването с продоволствие е разгледана като актуално състояние и възможности за справяне с проблеми, които възникват при производството и при изхранване на населението в България. Отразени са специфики, свързани с производството на основни продоволствени продукти от селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост и потреблението на важни продуктови групи и отделни продукти. Оценени са последиците от промените в устойчивостта на осигуряването с продоволствие за националната продоволствена сигурност на България.

***Ключови думи:** национално производство; потребление на основни продуктови групи и продукти; продоволствена сигурност*

***JEL Класификация:** Q18*

Abstract

The sustainability of food security is examined in the study as current state and opportunities for dealing with problems, that arise in the processes of production and nutrition of the Bulgarian population. There have been reflected the specifics related to the production of basic food products by the agriculture and food industry and the consumption of important product groups and separate products. There have been evaluated also the consequences of the sustainability of food security changes for the national food security of Bulgaria.

***Keywords:** national production; consumption of basic product groups and products; food security*

***JEL Classification:** Q18*

В България има благоприятни природно-климатични условия и натрупан богат опит за отглеждане на различни земеделски култури и селскостопански животни, както

и за производството на основни продоволствени продукти. Производството им в селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост е важно, тъй като осигурява суровини и ресурси за потребление и за износ. То е основно ядро при формиране на продоволствените ресурси на страната. От техните количествени, качествени, асортиментни и други измерения зависят продоволственият баланс и националната продоволствена сигурност. В доклада се оценяват тенденции при производството на основни продоволствени продукти, които са важни за развитието на аграрния сектор и за изхранването на населението.

Резултатите от направено изследване на 33 основни продоволствени продукта от тези отрасли (17 от растениевъдството, 3 - от животновъдството и 13 - от хранително-вкусовата промишленост) показват, че през 2013 г., края на първия програмен период, в сравнение с началото му (2007 г.), се наблюдава следното:

- В растениевъдството при 10 продукта (58,8 % от общия им брой) производството се увеличава. Това са зърнени култури - над два пъти и слънчоглед - над 3 пъти. Увеличаването на производството при овощните видове е от 63 % при сливите до над два пъти при ябълки и череши. Особеното в случая е, че при зърнените култури и слънчогледа става дума за голямо по обем производство, докато при овощните видове - то е значително по-малко и едновременно доста под произвежданите количества в миналото.

- Производството на продукти от животновъдството намалява: при млякото с 1,6 %, при месото с 13,7 % и при яйцата - най-силно - с 22,4 %.

- При 6 продукта (46,2 %), произведени в хранително-вкусовата промишленост производството се увеличава (месо, риба и рибни продукти, ориз, прясно мляко, олио и захарни и шоколадови изделия). Намалява производството на консерви (зеленчукови и плодови), на хляб и хлебни изделия, на някои млечни продукти (сирене, кашкавал).

Съпоставянето на произведените количества на наблюдаваните продукти през 2016 г., с тези в началото на членството на България в ЕС (2007 г.), позволява да се направят следните обобщения:

- От разгледаните 17 продукта от растениевъдството при 11 (64,7 %) производството се увеличава - отново най-много при зърнените култури и при слънчогледа. Положителна оценка заслужава нарастването на производството на овощни култури (ябълки - със 71,0 %, кайсии - с 86,7 %, череши и сливи - над 2 пъти). В сравнение с 2007 г. спада производството при останалите 6 земеделски култури (35,3 %), като

достига: фасул - 35,1 %, картофи - 42,6 %, винено грозде - 58,4 %, десертно грозде - 74,3 %, ягоди - 85,0 % и пипер 88,1 % от полученото през базовата година. Основна причина за това е намаляването на площите, заети с тези култури.

– Спада производството на месо като достига съответно (90,1 %) спрямо равнището през 2007 г., на мляко (86,5 %) и на яйца (84,3 %). Причината е преди всичко в намаляване на броя на селскостопанските животни при всички видове - от 92,6 % при говедата до 47,9 % - при козите. Изключение има само при биволите, които се увеличават спрямо 2007 г. с 2,1 %.

– При 7 (53,8 %) от продуктите на хранително-вкусовата промишленост производството се увеличава. Това са месо, риба и рибни продукти, ориз, прясно мляко, кисело мляко, сирене и олио. При 6 (46,2 %) от продуктите производството спада: хляб и хлебни изделия, месни произведения, кашкавал, зеленчукови консерви, плодови консерви и захарни и шоколадови изделия. Намаляването е най-голямо при кашкавала (с 26,1 %) и най-малко - при зеленчуковите консерви (със 7,4 %).

Независимо от очертаните промени в количествените измерения на производството вътрешно-продуктовата му структура остава относително стабилна като се запазва водещото място при: зърнени култури на пшеницата, при зеленчуците - на домати; при гроздето - на виненото грозде; при месото - на птичето месо; при млякото - на кравето мляко. Промените в структурата на производството при овощните видове се изразяват в това, че ябълките отстъпват водещото място (относителният им дял през 2007 г. е 27,7 %) на сливите, които през 2016 г. са с относителен дял от 27,3 процента.

Като "устойчива", но в негативен порядък, може да се оцени тенденцията на намаляване на производството при почти половината от важни продоволствени продукти в България. Количествените промени в производството не оказват съществено влияние върху структурата му, която остава сравнително непроменена.

В доклада се изследват промените във възможностите на производството на основни продоволствени продукти от селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост да удовлетворяват пореблението им. За целта се използва показателя "степен на обвързаност", изчислен като съотношение на произведените и потребените количества продоволствени продукти, получени на основата на средногодишния брой на населението на страната и потреблението на продукти от домакинствата (средно на лице). Тази идея е илюстрирана на базата на 19 продукта - 7 от селското стопанство и 12 от хранително-вкусовата промишленост. Ето и резултатите:

– През 2007 г. само при 4 продукта (21,0% от общия им брой) производството превишава потреблението им. Това са: кашкавал (с 23,5 %), пипер (с 33,3 %), картофи (с 42,8 %) и захарни и шоколадови изделия (с 97,3 %). При останалите 15 (79,0 %) вътрешното производство в страната не може да удовлетвори напълно потреблението на основни продоволствени продукти.

– През 2013 г. намалява несъществено броя на продуктите от 4 на 3, при които производството може да покрива потреблението им. Това са: олио, захар и шоколадови изделия и пипер. При останалите 16 (84,2 %) продукта картината определено се свързва с продоволствени дефицити.

– През 2016 г. отново са 4 продуктите, при които производството е над потреблението им - месни произведения, олио, пипер и захарни и шоколадови изделия. При останалите 15 (79,0 %) производството не може да удовлетвори потреблението им.

За наблюдаваните три години може да се обобщи следното:

– и през трите години само при два продукта - пипер и захарни и шоколадови изделия, неизменно производството е в състояние да удовлетвори потреблението им.

– в групата, за която производството може да осигури потреблението им през оценяваните години картината е различна: а) при картофи и при кашкавал - само през 2007 г. производството е в състояние да удовлетворява потреблението им; б) при олио - през 2007 г. има недопроизводство, което се преодолява през останалите две години и в) при месни произведения и при зеленчукови консерви недопроизводството през 2007 г. и през 2013 г. се преодолява едва през 2016 г.;

– при останалите основни продоволствени продукти производството трайно не може да удовлетворява потреблението им.

Аналогично на тенденциите в промените на количествените измерения на производството и за динамиката на възможностите му да удовлетворява потреблението на основни продоволствени продукти е характерна негативна "устойчивост". Спецификите следва да се търсят в характерните особености на различните продоволствени продукти.

Биологичното производство ще придобива все по-голямо значение. Много важен фактор, влияещ върху растежа на биологичното земеделие, е ръстът на пазарната стойност на биологичното производство и особено нарастването на търсенето на биологични продукти. Като цяло е очевидно, че биологичното земеделие представлява специфична пазарна ниша на световния и на европейския селскостопански пазар.

Нейното развитие е свързано особено с новите тенденции в потреблението, както и с нарастването на икономиката на отделните страни и особено с нарастването на доходите на глава от населението в отделните страни. (Branzova, P. (2019).

Ето във какво се проявяват последиците от установената негативна устойчивост при производството на основни продоволствени продукти от селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост и възможностите им да осигуряват ресурси за вътрешно потребление:

1) Намаляват суровините за преработващата промишленост (месо, мляко, грозде и др.); ограничават се ресурсите за вътрешно потребление (картофи, фасул, пипер, ягоди и др.) и за износ и това има негативно отражение върху националната продоволствена сигурност. Още повече, че става дума за земеделски култури, за които има благоприятни природно-климатични условия за отглеждане, натрупан исторически опит в производството им и възможностите по отношение на размера на производството им, реализирани в миналото в страната.

2) Силно развитие има при интензивните зърнените култури и при слънчогледа. Това става за сметка на развитието на зеленчукопроизводството и овощарството, както и на производството на суровини и продукти от животновъдството.

3) Възникват продоволствени дефицити. Част от тях могат да се покриват от производството в домашните стопанства, което е особено важно за хората в селата и малките градове на България. В условията на свито производство, безработица и ниски доходи, то се превръща в един от източниците за продоволствено потребление на населението. Но на домашното производство следва да се гледа само като на допълнителен източник на продоволствие. Днес част от продоволствените дефицити се покриват от вноса, докато в миналото обект на внос са били предимно продукти, за които няма подходящи природни дадености за отглеждането им в страната.

4) "Навлизането" на вносни продукти на българския продоволствен пазар е свързано обаче с проблеми по отношение на контрола на качеството им, подбиване на производството на малките и средни земеделски производители у нас и др.

5) В условията на пандемия, когато се затварят граници стана ясно, че да се разчита на внос за покриване на продоволствени дефицити е невъзможно.

6) Пандемията постави и проблеми за осигуряване на изхранването на населението на отделни райони и области, залагайки на собствени продоволствени ресурси, на отглеждането на местни сортови земеделски култури и породи

селскостопански животни, на производството на качествени продукти, които отчитат местните вкусови предпочитания на потребителите.

7) Независимо от постигнатия напредък и значителните финансови средства, които постъпват чрез европейските фондове, не се усеща положително въздействие върху количествените измерения на производството на продоволствени продукти и възникналите дефицити.

Развитието на производството на продоволствени продукти в България, разгледано в контекста на националната продоволствена сигурност следва да се търси в:

✓ ната политика в България трябва бъде насочена към гарантиране на националната продоволствена сигурност.

Подходът към формирането на продоволствените ресурси и структурирането им като продуктови групи с оглед на съвременните аспекти на хранителен модел са свързани еднозначно с функцията им на основен фактор за жизнеспособността на населението. Изборът на възможните източници за насищането с храни е мотивиран от потребностите на обществото. Удовлетворяването им се съизмерва преди всичко с потенциала на селскостопанското производство в страната и възможностите на всички отрасли и производства, свързани с осигуряване потребностите на населението от продоволствени продукти. Те са от първостепенно значение по отношение осигуряването с храна, свързани са с достигането на по-високи количествени и качествени равнища на предоставяните за потребление суровини и продукти.

Състоянието на осигуреността с продоволствие, като възможност за пълноценно задоволяване на хранителните нужди, от гледна точка на хранителна и енергийна стойност, по правило е резултат от способността да бъде осигурено достатъчно ниво на снабдяване и потребление с необходимите по обем и структура продуктови набори. Тяхната устойчивост, разглеждана като актуално състояние и възможности, за справяне с проблеми, които възникват при изхранване на населението, е задължително условие за постигане на по-високи нива на продоволствена сигурност на страната, която най-често се асоциира с продоволствена независимост, а нейното целево значение се отъждествява с продоволствена самоосигуреност.

Проследяването на вътрешното производство и установяване състоянието на задоволяване на потребностите при основни хранителни групи и продукти, дава възможност да се отчете връзката между нуждите за изхранване на населението и възникването на проблеми, предизвикани от вероятни рискове свързани с прекомерна зависимост от външни за страната източници. Смисълът на стремежа към постигане на

продоволствена независимост не е в изолация на вътрешния продоволствен пазар, а в създаването на условия, които са в състояние да сведат до минимум последиците именно от такива рискове.

Много от прилаганите стимули и мерки за подкрепа, пряко или косвено са ориентирани към насърчаване увеличаването на дела на националното производство на основни суровини и продукти за задоволяване на хранителните потребности и осигуряване на продоволствената сигурност на страната. Въпреки това и въпреки високия аграрен потенциал на България, който понастоящем се използва крайно неефективно, обемите на вътрешното производство на храни остават отдалечени от институционално препоръчителните норми за потребление при базови продукти. Нещо повече, отпускането и усвояването на значителни средства с акцент върху някои продоволствени продукти доведе, в известен смисъл, до изкривени реакции при производителите. Те недостатъчно активно реагират на сигналите за увеличаване на производството на по-разнообразни и по-здравословни храни, съответстващи на препоръките като физиологични норми за потребление - и като продуктови групи и като видово разнообразие в тях. Това донякъде показва и структурата на фактическото потребление – то е преди всичко отражение на структурата на производството в страната и в по-малка степен е обвързано със здравословния физиологичен рацион на потребление, т.е. равновесието между взаимно свързаните елементи характеризиращи продоволствената сигурност – производството и консумацията на храни, задоволяващи специфични човешки потребности от хранителни елементи, е нарушено.

Потреблението, в не малки количества, при отделни продуктови групи (с малки изключения) като цяло, и в частност при някои от най-широко застъпените в храненето на населението ни базови продукти, се задоволява от внос. Това е немаловажно обстоятелство, предвид неприемливите значения на вноса по отношение на чувствителни за продоволствената сигурност на страната позиции, което е и в ущърб на интересите на националното ни производството.

Потвърждение на гореизложеното дават анализа и оценката на състоянието на осигуреността на страната по отношение на структуроопределящите за задоволяване на продоволствените потребности продуктови групи и продукти.

Изявена е самоосигуреността на страната при потреблението на зърнени храни и картофи. Това е хранителна група със стратегическа важност за продоволствената сигурност. В нея са включени богати на нишесте продукти с традиционно високо потребление, които задоволяват в значителна степен потребностите от хранителна

енергия. С най-голям относителен дял от позициите в тази група остава консумацията на хляб и тестените изделия, въпреки ясно изразената тенденция на намаление на прием – през 2016 г. в сравнение с 2013 г. намалението е с 10%, а през 2020 г. в сравнение с 2016 г., то е с 8,6%. Вътрешното производство на изходната суровина – пшеницата, е над три пъти от необходимия за продоволственото потребление ресурс. Другите зърнени продукти и храни за периода 2013 г.-2020 г. остават с относително постоянно потребление в границите на 0,5 кг – 0,6 кг. С висок дял в потреблението в тази продуктова група остават и картофите, въпреки регистрирания спад в консумацията им – през 2016 г. в сравнение с 2013 г. от 10,7% и с 1% през 2020 г. в сравнение с 2016 г. Самоосигуреността на страната е висока. Най-голям дефицит е регистриран през 2017 г.

Положителна е тенденцията на увеличаване на потреблението при зеленчуците и плодовете – продукти богати на витамини, минерални и биологичноактивни вещества. По-чувствително е увеличението на консумацията при плодовете. При покриването на потребностите и при двете позиции за периода 2011 г. – 2019 г. се запазва устойчивата тенденция на увеличаване на външния ресурс.

Голяма част от потреблението на всички видове плодове – около 1/3, са цитрусови плодове и банани, т.е. видове за производството на които в страната няма условия. Устойчиво висок е дялът на вноса при задоволяване на консумацията и при видовете с подходящи за отглеждане в страната климатични условия – ябълки и круши - през 2019 г. съответно 50% и 46%. Те, заедно с още два продукта – дини и пъпеши, при които дялът на вноса в потреблението през 2019 г. е съответно 19% и 21% заемат общо дял от 24,6% в общото потребление на плодове.

С висок дял при консумацията на зеленчуци са доматиите, краставиците, пипера, зелето и лука. Относителният им дял в общото потребление на зеленчуци за периода 2011 г.-2019 г. е над 80%. Най-ниска е зависимостта от вноса в края на периода при краставиците – 22%, при доматиите и пипера е съответно 33% и 30%. Най-значителен е външния ресурс при осигуряване на потреблението при лука – 48%.

Запазва се устойчивата зависимост от вноса и при осигуряване на потреблението с храни, богати на пълноценен белтък. Основни представители в тази група са месото и яйцата. При месото статистиката регистрира относително стабилни нива на потребление общо за всички видове за периода 2011 г. - 2016 г., плавно покачване на консумацията им и ръст от 9,8 % през 2019 г. в сравнение с 2016 г.. Свинското месо и месото от домашни птици са видовете с най-висок общ дял в потребените количества от всички видове месо. През 2019 дялът им в потреблението е 63,3% . Това са и видовете месо с

най-висок ръст в потреблението за периода 2011 г.-2019 г. – 24,2%. Те са и видовете с най-голямо покритие на потреблението от внос – при свинското от около 60% и при месото от домашни птици - с малко под 40%. При осигуряването на потреблението с другия основен за тази група продукт – яйцата, са регистрирани увеличение в консумацията с 14,6% и пълно покритие от местното производство.

При другата хранителна група – млякото и млечните продукти, потреблението е сравнително стабилно. Това са продукти, осигуряващи пълноценен белтък, калций, широк спектър от витамини и животински мазнини. Киселото мляко, прясното мляко и сиренето заемат през 2019 г. дял от 88,8% от потреблението на всички продукти от тази група. Вносът, както на готови млечни продукти – масло, заквасени млека и други, така и на сурово мляко за преработка, бележи устойчив ръст. По всяка вероятност потреблението, което е традиционно за страната и очакванията за увеличаване на консумацията на продуктите посочени по-горе, ще доведе вероятно до още по-голяма зависимост от вноса.

Изложеното дава представа за състоянието и проблемите при осигуряването с продоволствие при основни продуктови групи и продукти, най-широко застъпени при изхранване на населението. При всички, с изключение на една от групите е налице устойчива зависимост от външен за страната източник. Развитието на продоволствената ситуация в страната по отношение задоволяването на хранителните потребности на населението показва, че съществува стабилна тенденция на влошаване на осигуреността с продукти с национален произход. Това налага разбирането, че първостепенните човешки потребности – тези от храна и развитието на националния потенциал за задоволяването им, което не е без значение за продоволствената сигурност на страната не са били в достатъчна степен обект на подходяща държавна грижа през годините.

Използвана литература:

1. НСИ, Статистически годишници на България (за съответните години)
2. НСИ, Бюджети на домакинствата в България (за съответните години)
3. Branzova P.,(2019), Organic farming in Bulgaria and EU - Comparative Dimensions, Economic Studies Vol. 28 ISSUE 1, P183-187. 5P.

Благодарности:

Настоящата публикация се подкрепя от Национална научна програма „Здравословни

храни за силна биоикономика и качество на живот” на МОН, одобрена с РМС № 577/17.08.2018г.

Информация за контакт с авторите:

Проф. д-р Дарина Русчева

Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките

e-mail: darinar@abv.bg

Доц. д-р Саша Грозданова

Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките

e-mail: sasha.grozdanova@abv.bg